

ROMA HUKUKUNDA *MATERFAMILIAS* KAVRAMI

THE CONCEPT OF MATERFAMILIAS IN ROMAN LAW

Hakemli Makale
Duygu TAHAN ORHAN*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	111
I. HUKUK METİNLERİNDE <i>MATERFAMILIAS</i> TANIMI.....	113
II. <i>INIURIA VE LEX IULIA DE ADULTERIIIS COERCENDIS</i> KAPSAMINDA <i>MATERFAMILIAS</i>	119
SONUÇ	124
KAYNAKÇA.....	125

DOI: 10.32957/hacettepehdf.541373

Makalenin Geliş Tarihi: 18.03.2019

Makalenin Kabul Tarihi: 24.04.2019

* Av. Dr. Eposta: duygutahan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9422-654X

ÖZ

Materfamilias kavramı, fonetik karşılığı olduğu düşünülebilen *paterfamilias* kavramından içerik olarak bütünüyle ayrılmaktadır. Hukuki bir anlam taşıyan ve hukuki bir kurum olan ailenin temelinde yer alan *paterfamilias*'ın aksine, *materfamilias* yalnızca, kadının iffetini ve saygınlığını esas alan, bu nedenle iffetli ve saygın kadınlara tanınan sosyal imtiyazdan ibaret olan bir terimdir. Bununla birlikte, bu toplumsal gerçeklik, hukuk metinlerinde de kendisine yer edinmiş; hukukçular *materfamilias*'ın anlamı üzerinde durmuş, bu kavramın neleri kapsadığına ilişkin açıklamalar yapmışlardır. Bunun yanı sıra, bu imtiyaza sahip kadınların ve saygınlıklarının toplum içerisinde hukuken korunmasına özen gösterilmiştir. Bu kapsamda, *iniuria* ve *lex Iulia de adulteriis coercendis* çerçevesinde ayrıca *materfamilias* değerlendirmesi yapmak gerekmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Materfamilias*, kadın, *matrona*, *uxor*, cinsiyetçilik

ABSTRACT

Although the term *materfamilias* gives the sense of phonetical response to *paterfamilias*, *materfamilias* refers to a totally different content. On the contrary to *paterfamilias*, what constitutes the basis of the family as a legal concept, *materfamilias* is a term depending solely on the modesty and honor of the women, and thus a social privilege given to the chaste and respectable women. Yet, this social fact holds a significant place in legal texts; Roman lawyers discoursed on the meaning of *materfamilias*, and made explanations on the content of the term. Furthermore, the women holding this privilege and their honor were paid strict attention to be protected in the community. In this context, it is required to make further evaluation on *materfamilias* regarding *iniuria* and *lex Iulia de adulteriis coercendis*.

Keywords: *Materfamilias*, women, *matrona*, *uxor*, sexism

GİRİŞ

Roma toplumunda son derece büyük öneme sahip bir kurum olan *familia*, Roma Hukuku kaynaklarında, dar anlamda¹ ve geniş anlamda² olmak üzere iki şekilde

¹ D. 50. 16. 195. 2. Ulpianus, *Edictum*, libro 46: "... iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae...", "...doğal ve hukuki olarak tek bir kişinin hakimiyeti altında bulunan kişilere *familia proprio iure* adını veririz..."

² D. 50. 16. 195. 2., Ulpianus, *Edictum*, libro 46: "*Communi iure familiam dicimus omnium adgnatorum: nam etsi, patre familias mortuo singuli singulas familias habent, tamen omnes, qui sub unius potestate fuerunt, recte eiusdem familiae appellabuntur, qui ex eadem domo et gente proditi sunt.*", "*Paterfamilias* ölmüş olsa bile ve kendi aileleri olmasına rağmen, aynı evden ve soydan

tanımlanmıştır. Her iki tanımın ortak noktası, *paterfamilias* ve aileye dahil olanlar üzerindeki hakimiyetidir³. Bir başka ifade ile, Romalılar aileyi *paterfamilias* ve onun aileye dahil olan kişiler ve eşyalar üzerinde sahip olduğu hakimiyet üzerinden tanımlamaktadır. Bu örgütlenme kapsamında, tabi oldukları baba egemenliğinin sona ermesi halinde, yaş ya da çocuk sahibi olma gibi hususlar gözetilmeksizin tüm erkek evlatlara bahşedilen *paterfamilias* unvanı onları güç ve yetki ile donatmaktadır.

Roma metinlerinde, aile içerisindeki kadınları incelerken, kendi aralarında bağlantı kurulabilecek kavramlar olarak karşımıza *uxor*⁴, *matrona*⁵ ve *materfamilias*⁶ çıkar. Evli kadını ifade eden *uxor*⁷, bu üç kavram arasında anlamı en açık olandır. Zaman zaman birbiri yerine kullanıldığını görebileceğimiz *matrona* ve *materfamilias*'ın ise, kadının sosyal konumuyla daha yoğun ilişki içinde olan kavramlar olduğunu ifade etmek gerekir.

Yukarıda işaret etmiş olduğumuz üzere, *paterfamilias*, dini, hukuki, ekonomik ve sosyal bir örgütlenme olan ailenin hukuki nitelendirilmesinin temelinde bulunan liderini ifade eden babaya verilen unvandır⁸. *Paterfamilias* ile fonetik benzerliğinin aksine, *materfamilias* kavramı ise, en eski devirlerde son derece sınırlı sayıda kadının erişebildiği, zaman içerisinde kapsam genişlese dahi, toplumsal kabulün temeli olabileceği anlaşılan kimi şartların öngörüldüğü ve dolayısıyla esasında kadının

geldikleri için, aynı aileye mensup olan *agnatio* hısımlarının, hala tamamının tek bir aile babasına hukuken bağlı olmaları nedeniyle bir araya getirdikleri topluluğa *familia communi iure* adını veririz.”

³ Bu hakimiyet, *patria potestas*, *manus* ve *dominica potestas* olarak karşımıza çıkar, PARIBENI, Roberto “Roma Hukukunda Aile Kurumu – II”, (Çev. Ş. Talip), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl: 1935, Cilt: 1, Sayı: 2, (s. 232-246), s. 232.

⁴ “Bir eş (karı), evli bir kadın.”, BERGER, Adolf, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991, s. 757.

⁵ “Bir Roma vatandaşının, *paterfamilias* olmasa ve hala *patria potestas* altında olsa dahi, saygı duyulan karısı.”, BERGER, **1991**, s. 579.

⁶ “Bir kadın, bir Roma vatandaşı, ya *materfamilias*'tır, ya da *filia familias*'tır. ... Temelde, *materfamilias*, bir *paterfamilias*'ın *manuslu* evlilikle evlendiği karısıdır. Daha geniş bir anlamda, etik ve sosyal bir bakış açısından bakıldığında, ‘namussuz’ bir şekilde yaşamayan tüm kadınlar, evli veya dul, doğuştan özgür ya da azatlı olması fark etmeksizin, *materfamilias*'tır.”, BERGER, **1991**, s. 578.

⁷ UMUR, Ziya, **Roma Hukuku Lügati**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1983, s. 220.

⁸ TAHAN ORHAN, Duygu, **Roma Hukukunda Manus Kurumu**, 1. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 8.

toplumsal statüsünü etkileyen bir kavram olarak varlık göstermektedir. *Paterfamilias*'ın sahip olduklarının aksine, kadını hukuki güçlerle donatmıyor olmasının etkisi dolayısıyla, *materfamilias* kavramı hukuk metinlerinde karşımıza çok sık çıkmaz. Bununla birlikte, kimi zaman toplumsal statüsü gözetilerek *materfamilias*'a özel koruma sağlamak, kimi zamansa ilgili başka kurumlardan söz etmek vesilesi ile, metinlerde *materfamilias*'a ilişkin çeşitli niteleme ya da açıklamalara yer verilmiştir.

Çalışmada ele alınan metinlerin incelenmesinde Watson⁹, Birks/McLeod¹⁰, Poste¹¹ ve Umur'un¹² çevirilerinden faydalanılmıştır.

I. HUKUK METİNLERİNDE *MATERFAMILIAS* TANIMI

Yukarıda işaret etmiş olduğumuz üzere, Roma toplumunun temelini oluşturan Roma ailesi *pater* ve onun *potestas*'ına dayanmaktadır. Ancak her ne kadar erkek egemen bir aile ve devlet örgütlenmesi söz konusu olsa da, kadının varlığı bütünüyle göz ardı edilmemiş, hukuk metinlerinde sıklıkla kadına da yer verilmiştir. Çok geniş bir toplumsal statü yelpazesinde yer alan kadınlar, örneğin kız evlatlar, *manus*'lu evliliklerle aileye dahil olan kadınlar, *sui iuris* kadınlar, *uxor*, *matrona* ve *materfamilias*'lar, *concupina*'lar, azatlı kadınlar, hukuk metinlerinde ele alınmıştır.

Aile kavramı daraltılıp evlilik birliği açısından bir değerlendirme yapıldığında, kocanın karşısında bir kadından söz etmek gerekecektir¹³. Bunun bizi doğrudan doğruya ulaştırdığı kavram, evli kadın anlamına gelen *uxor*'dur¹⁴. *Uxor*'un yanı sıra, Roma

⁹ IUSTINIANUS, **The Digest of Justinian**, (Çeviri Düzenlemesi, WATSON, Alan), Gözden Geçirilmiş Basım, University of Pennsylvania Press, Cilt 1-4, Pennsylvania, 1998.

¹⁰ IUSTINIANUS, **Justinian's Institutiones**, (Çeviri ve Giriş: BIRKS, Peter ve McLEOD, Grant, Latince Metin: KRUEGER, Paul), 1. Basım, Cornell University Press, New York, 1987.

¹¹ POSTE, Edward, **Gai Institviones or Institutes of Roman Law by Gaius**, Edward Poste M.A. Çevirisi ve Yorumu ile, E. A. Whittuck, M.A., B.C.L. gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. Baskı, A.H.J. Greenidge'in Tarihi Girişi İle, Oxford, 1904.

¹² IUSTINIANUS, **Institutiones**, (çev: UMUR, Ziya), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1955.

¹³ D. 23. 2. 1, *Modestinus, Regularum, libro 1*: "Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio", "Evlenme, erkek ve kadının dini ve beşeri hukuku da içeren, müşterek bir hayat sürmek için bir araya gelmesidir."

¹⁴ UMUR, 1983, s. 220; BERGER, 1991, s. 757.

hukuku metinlerinde, aile içerisindeki kadına işaret eden diğer iki kavram olarak karşımıza *matrona* ve *materfamilias* çıkar. Metinlerde *matrona* ve *materfamilias* kavramlarının birbiri yerine, belki daha doğru bir ifade ile birbirini kapsayacak şekilde, kullanıldığı görülmektedir¹⁵. Bununla birlikte, Romalı hukukçular ve edebi yazarlar *materfamilias*'ı tanımlamaya çalışmışlar ve *materfamilias*'ı *uxor* ve *matrona*'dan nelerin ayırdığının üzerinde durmuşlardır¹⁶.

Klasik Dönemde çok geniş yelpazede anlam taşıyan *materfamilias*¹⁷, esasında bir toplumsal imtiyaz olarak varlık göstermiştir. Fiori, *materfamilias*'a ilişkin olarak, *manus* altındaki kadın, *sui iuris* kadın, iyi ahlaka uygun yaşayan kadın ve *uxor* olmak üzere en az dört anlamın karşımıza çıktığını ifade etmektedir¹⁸. Nitekim, bu imtiyaz, en dar şekli ile, yalnızca *ius civile*'ye uygun şekilde, *manus*'lu evlilik yapan kadınlara tanınmıştır¹⁹. Hatta, bu imtiyazın *manus*'lu evlilik yapmış ve yalnızca *paterfamilias*'ın karısı olan *uxor*'a özgü olduğu görülmektedir²⁰. Bunun da ötesinde, *Servius*,

¹⁵ MCGINN, Thomas A. J., **Prostitution, Sexuality, and Law in Ancient Rome**, 1. Basım, Oxford, 1998, s. 149, 152; Berger, *materfamilias* tanımının sonunda, eş anlamlısı olarak *matrona*'ya işaret etmektedir, BERGER, 1991, s. 578.

¹⁶ SALLER, Richard P., "Pater Familias, Mater Familias and the Gendered Semantics of the Roman Household", **Classical Philology**, Yıl: 1999, Cilt: 94, Sayı: 2, (s. 182-197), s. 194.

¹⁷ MCGINN, 1998, s. 152.

¹⁸ FIORI, Roberto, "Materfamilias", **Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano**, C. 96-97, Y. 1993-1994, (Basım Yılı: 1996), (s. 455-498), s. 455.

¹⁹ *Cicero, Topica, 3. 14.*: "Genus enim est uxor; eius duae formae: una matrumfamilias, eae sunt, quae in manum convenerunt; altera earum, quae tantum modo uxores habentur.", "Uxor'un iki şekli vardır: İlki *materfamilias*, ki bunlar *manus* altındadır, diğeri de yalnızca *uxor*.", SMITH, William, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Taylor and Walton, Londra, 1842, s. 602; SALLER, 1999, s. 193-194; EVANS GRUBBS, Judith, **Women and the Law In the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood**, 1. Basım, Routledge, Londra, 2002, s. 19; GARDNER, Jane F., **Women in Roman Law and Society**, Londra ve Sidney, 1986, s. 6; *Gellius* da *manus* altına giren kadınları *materfamilias* olarak nitelemektedir, (*Gellius, Nocte Atticae*, 18, 6, 8-9), FIORI, 1996, s. 463; FAYER, Carla, **La Familia Romana, Aspetti Giuridici ed Antiquari Sponsalia Matrimonio Dote, Parte Seconda**, "L'Erma" di Bretschneider, 2005, s. 227-228.

²⁰ SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Özlem, "Roma Toplumunda Kadının Konumu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2013, Cilt: 4, Sayı: 2, (s. 1-31), s. 4; GÜNEŞ CEYLAN, Seldağ, **Roma Hukukundan Günümüze Velayet – Vesayet Hukuku**, 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004, s. 46; GÜNEŞ CEYLAN, Seldağ, **Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium)**, 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 97; Fiori, XII Levha Kanunları öncesindeki dönemde, *materfamilias*'ın, ya kendisi *sui iuris* olan ya da *sui iuris* bir kimsenin *manus*'u altında olan; bir başka ifade ile, üzerinde başka bir *potestas* bulunmayan kadınlar için kullanıldığını ifade etmektedir, FIORI, 1996, s. 497; Yine Fiori, *Verrius Flaccus*'un, yalnızca *paterfamilias*'ın karısı olan *manus* altındaki kadınların *materfamilias* olabilecekleri görüşüne işaret etmektedir, FIORI, 1996, s. 459, 463, 475; Saller, *materfamilias*'ı *paterfamilias*'ın karısı ile sınırlamaya çabalayan ve bu haliyle *filiusfamilias*'ın karısını

materfamilias'ı yalnızca *coemptio* ile *manus*'lu evlilik yapmış *uxor*'la sınırlamaktadır²¹. Yine, Poste, *Boethius*'un, *Cicero*'nun metnine aynı doğrultuda yaptığı eklemeye işaret etmiştir²². Westrup, *Festus*'a göre çocuk sahibi olmayan *uxor*'a *materfamilias* unvanı verilmeyeceğini aktarmıştır²³.

Ulpianus ve *Papinianus*'un metinleri ile birlikte, ulaşılan nihai noktada, *materfamilias*, evli olsun ya da olmasın, “toplumda itibar gören” tüm kadınlar için kullanılır hale gelmiştir²⁴. Kaynağını saygınlıktan alan bu unvanın sonucu olarak, kadın evin düzenine, işleyişine ilişkin işlerde “sahibe” olarak anılmaktadır²⁵. Dolayısıyla, esasında bu kavram, hukuki bir birim olan aileyi tanımlamak için kullanılan bir kavram olan *paterfamilias*'ın karşısında, hukuktan bağımsız, kadının cinsel onuru, saygınlığı gibi toplumsal olgulara dayandırılan ve ev içinde kadını konumlandıran sosyal bir ifade olarak yer almıştır²⁶. Roma'da kadının hukuk karşısındaki konumu, özellikle hakların kullanılması noktasında, hukuki işlem ehliyeti gözetilerek erkekle kıyaslandığı zaman, bunun çok da şaşırtıcı olduğu söylenemez. Aile içerisindeki her kişi ve eşya üzerinde hakimiyete sahip olan *paterfamilias* açısından teklik söz konusu iken ve aile kavramı *paterfamilias*'ın bu tek başına sahip olduğu erk çerçevesinde şekillenirken, aile

ve bir *paterfamilias*'ın annesi olan dul bir kadını kapsam dışında bırakan bu tanımın, bir ailede birden fazla *materfamilias* olmasının yaratacağı kavramsal kargaşayı önlemeye yönelik olduğunu ifade etmektedir, SALLER, 1999, s. 193-194.

²¹ *Maurus Servius Honoratus* tarafından kaleme alınan *In Vergilii Aeneidem Commentarii* kapsamında, 11, 476 ve 11, 581'de, *materfamilias*, *coemptio* ile *manus* altına girerek evlenmiş kadın olarak tanımlanmaktadır, FIORI, 1996, s. 459; FAYER, 2005, s. 289 ve dn. 329.

²² POSTE, 1904, s. 70.

²³ WESTRUP, C. W., *Introduction to Early Roman Law, Comparative Sociological Studies, The Patriarchal Joint Family, Volume I, Part I, The House Community, Section I, Community of Cult*, Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S., Danimarka, 1944, s. 72; “*Materfamilias* hukuki bir kavram değildi, yalnızca *manus* altındaki *paterfamilias*'a çocuk doğuran *uxor* için kullanılan bir ifadeydi”, KASER, Max, *Roman Private Law*, (Çev.: R. Dannenberg), Butterwoths, Durban, 1965, s. 68; Ne var ki *materfamilias*, fiziki değil, toplumsal anlamda annelik statüsünde olmayı gerektirir, FIORI, 1996, s. 474.

²⁴ EVANS GRUBBS, 2002, s. 19; Ayrıca bkz. aş. D. 50. 16. 46.

²⁵ WESTRUP, 1944, s. 134, 137-138, 199; Nitekim, Watson'ın çevirisinde *materfamilias* kavramı için “*female head of household*” [(kadın) ev işlerinin başı] ifadesini kullandığı görülmektedir. Bununla birlikte, Saller, *materfamilias*'ın ev işlerinin başı ya da ailenin annesi anlamlarının daha zayıf olduğunu, daha ziyade, saygın Roma *matron*'unun iffetine vurgu yapmak için kullanıldığını ifade etmektedir, SALLER, 1999, s. 196.

²⁶ SALLER, 1999, s. 193; EVANS GRUBBS, 2002, s. 19.

içerisindeki bir başka bireye, bu birey yaşça ya da başka şekillerde *paterfamilias*'a en yakın kişi olması beklenebilecek *paterfamilias*'ın eşi dahi olsa, *paterfamilias*'ın sahip olduğu yetkilerin tanınması²⁷, Roma *familia*'sının teknik nitelikleri kadar ruhuyla da örtüşmeyecektir.

Bununla beraber, yukarıda izah edildiği üzere *materfamilias*'a yüklenen toplumsal anlam, *materfamilias*'ın hukuk metinlerinde incelenmesi ve zaman zaman korunması sonucunu doğurmuştur.

Digesta'da *materfamilias*'a ilişkin çeşitli nitelemelere yer verilmiştir:

D. 43.30. 3. 6, Ulpianus, Edictum, libro 71: "Cum audis matrem familias, accipe notae auctoritatis feminam."

D. 43.30. 3. 6, Ulpianus, Edictum, libro 71: "Materfamilias²⁸ ile iyi üne sahip olan bir kadını anlarız."

D. 50.16.46, Ulpianus, Edictum, libro 59: "Matrem familias accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores."

*D. 50. 16. 46, Ulpianus, Edictum, libro 59: " ... Materfamilias olarak, davranışları kendisini diğer kadınlardan ayırt ettiği için, onursuz olarak yaşamamış olan kadını anlamalıyız. Hala evli ya da vidua²⁹ olması, doğuştan özgür ya da azatlı olması önemli değildir zira ne evlilik durumu ne de doğum yapmak *materfamilias* olmayı sağlar, bunu sağlayan iyi ahlaktır."*

²⁷ SCHULZ, Fritz, **Classical Roman Law**, 4. Basım, Clarendon Press, Oxford, 1969, s. 144.

²⁸ Bkz. Yuk. dn. 25.

²⁹ *Vidua*, dul ya da hiç evlenmemiş kadın demektir, BERGER, **1991**, s. 765; Nitekim, *Digesta*'da yer alan *Iavolenus*'a ait bir metin, '*viduae*'nin tanımı bu doğrultuda yapılmıştır, *D. 50. 16. 242. 3, Iavolenus, ex Posterioribus Labenois, libro 2: "Viduam non solum eam, quae aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem, quae virum non habuisset, appellari ait Labeo..." "Labeo der ki, 'vidua' yalnızca eskiden evli olan kadın değildir, aynı zamanda kocası olmamış olan kadındır..."*. Dolayısıyla, *materfamilias* tanımlaması yapılırken, *vidua* kapsamında, dul kadınlar ile birlikte hiç evlenmemiş kadınlar da dikkate alınmalıdır.

D. 48. 5. 11. pr, Papinianus, de Adulteriis, libro 2: “Mater autem familias significatur non tantum nupta, sed etiam vidua.”

D. 48. 5. 11. pr, Papinianus, de Adulteriis, libro 2: “Materfamilias yalnızca evli kadınları değil, aynı zamanda vidua’yı da ifade eder.”

Metinlerden görüleceği üzere, bir kadının *materfamilias* olabilmesi için aranan temel şart iyi ahlaktır. Açık bir şekilde evli, hiç evlenmemiş ya da boşanmış, çocuklu ya da çocuksuz, doğuştan özgür ya da azatlı tüm kadınların *materfamilias* statüsünde bulunabileceklerine işaret edilmiştir.

Ulpianus, aileye ilişkin değerlendirmelerinin olduğu bir metinde, *materfamilias*’ı yukarıda yer alan, iyi ahlak temeline dayanan metinlerde olduğundan farklı bir açıdan ele almıştır.

D. 1. 6. 4, Ulpianus, Institutes, libro 1: “Nam civium Romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. Patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae, quae sunt in aliena potestate”

*D. 1. 6. 4, Ulpianus, Institutes, libro 1: “Roma vatandaşlarının bazıları *paterfamilias*’tır, bazıları *filiusfamilias*’tır, bazıları *materfamilias*’tır ve bazıları *filiafamilias*’tır. *Paterfamilias*, kendi hakimiyeti altında olan kişilerdir, erginlik yaşının altında ya da üstünde olmaları fark etmez, aynı durum *materfamilias* için de geçerlidir; *filiusfamilias* ve *filiafamilias* ise, başkasının hakimiyeti altında olan kişilerdir.”*

Fiori, *materfamilias*’ın *sui iuris* kadına işaret ettiği tezini bu metne dayandırmaktadır. Metnin, başkasının *potestas*’ına tabi olanlarla olmayan arasındaki ayrımına ilişkin olduğunu ifade eden Fiori, *pater*’in simetrik karşılığı olan *mater*’in *potestas* altında olmak zorunluluğu yokken, *filia* açısından bunun şart olduğunu belirtmektedir. Fiori, metinlerin yorumlanmasında anlamsal değişikliği düşünmenin zorunlu olduğunu; *materfamilias*’ın bu kapsamda, egemenliğe tabi kadından, belirli

özerkliğe sahip kadına işaret eden bir kavrama dönüştüğünü ifade etmektedir³⁰. Saller'e göre, burada, *sui iuris*, bir başka ifade ile kendi hukukuna tabi kişi nitelendirmesinin, metin içerisinde *paterfamilias* ve *materfamilias*'ı aile evlatlarından ayırt etmek için kullanılan bir kriter olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, *paterfamilias* olabilmek için varlığı aranan *sui iuris* olmak şartının *materfamilias* olabilmek için de gerektiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Zira, yukarıda da izah edildiği üzere, *materfamilias* olabilmek imtiyazı, en sıkı şartlarda, *manus*'lu bir evlilikle bir *paterfamilias* ile evlenen *uxor*'a tanınmıştır. Dolayısıyla, en dar yaklaşımda, esasında *materfamilias* olabilmek için aranan bir başka kriterin, *sui iuris* olmanın aksine, bir *paterfamilias*'ın karısı olarak *manus*'u altında bulunmak olduğunu ifade etmek mümkündür³¹. Saller, *materfamilias*'ın buradaki kullanımının, onu aile evladından ayırmak ve *paterfamilias*'ın karşısında, aynı şekilde mülkiyet hakkına sahip olan kadını tanımlamak üzere, evlilikten bağımsız ve mal varlığına ilişkin haklarla sınırlı olduğuna işaret etmektedir³².

Materfamilias'ın, saygın ve ahlaklı yaşamı, yalnızca aile içindeki durumuna ya da yaşama şekline ilişkin değildir. Aynı şekilde, toplumsal yaşamda da saygınlığa sahip olmadı beklenir³³. *Materfamilias* statüsünü iyi ahlak temeline oturtan Romalı hukukçular, iyi ahlak teşkil eden hususların var olmaması nedeniyle, *materfamilias*'tan da söz edilemeyecek durumlara ilişkin örnekleri de değerlendirmişlerdir.

D. 23. 2. 41, Marcellus, Digestorum, libro 26: "Probrum intellegitur etiam in his mulieribus esse, quae turpiter viverent volgoque quaestum facerent, etiamsi non palam. 1. Et si qua se in concubinato alterius quam patroni tradidisset, matris familias honestatem non habuisse dico."

³⁰ FIORI, 1996, s. 465.

³¹ Aileye *manus*'lu bir evlilikle dahil olan *uxor* üzerindeki *manus*'a kimin sahip olduğu, kocanın aile evladı olduğu hallerde doktrinde tartışmalı bir konudur. Ancak burada ele alınan, en dar ve eski anlamda *materfamilias* ile kastedilen, yukarıda da izah edildiği üzere, her halükârda yalnızca *paterfamilias* ile *manus*'lu bir evlilik yapmış olan *uxor* olup, aile evlatları ile evlenen kadınlar, *manus*'lu evlilik yapmış olsalar dahi, tanımın kapsamı dışında bırakılmıştır.

³² SALLER, 1999, s. 194.

³³ FIORI, 1996, s. 487.

D. 23. 2. 41, *Marcellus, Digestorum, libro 26*: “Utanç verici bir yaşam süren ve fahişelikten para kazanan bir kadın, bu açık bir şekilde yapılmasa da, itibarsız olarak değerlendirilir. 1. Eğer bir kadın, kendi patronundan başka birinin *concubin*’i olursa, onun bir *materfamilias* karakterinden yoksun olduğunu söylerim.”

II. INIURIA VE LEX IULIA DE ADULTERIIIS COERCENDIS KAPSAMINDA MATERFAMILIAS

Roma *materfamilias*’ı, çağdaşı örneklerin aksine, saygınlığını, iffetini, cinsel onurunu korumak adına eve mahkûm edilmiş değildir³⁴. Aksine, *materfamilias*’ın itibarı dolayısıyla, toplum içerisine girdiğinde de, kendisine saygı duyulacağından şüphe yoktur. Bunun hukuk metinlerindeki yansıması, iyi ahlaklı kadınların, kendilerine yönelik saldırılar karşısında korunacaklarının açıkça belirtilmesi, başkalarına göre daha üstün korumaya tabi tutulması ve bazı suçların yalnızca *materfamilias* olan kişilerce işlenebilmesi şeklinde tezahür etmektedir. Böylece, *materfamilias* kavramına, toplumsal bir ifade olmasının ötesinde, hukuki bir anlam da yüklenmiştir³⁵.

Materfamilias kavramının üzerine inşa edildiği onur, iffet ve bu gibi sosyal ve manevi değerler, kendisine yönelik saldırılara karşı korumasız bırakılmamıştır. Toplumsal dayanağı iffet ve saygınlık olan, *materfamilias, iniuria*³⁶ suçu karşısında, bu değerlere verilen yüksek önem dolayısıyla, özel olarak korunmuştur:

³⁴ SANFILIPPO, Cesare, *Istituzioni di Diritto Romano*, 10. Basım, Rubettino, Soveria Mannelli, 2002, s. 56-57; GAUDEMET, Jean, “Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu”, (çev.: B. Tahiroğlu), *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1972, Cilt: 6, Sayı: 9, (s. 205-230), s. 211.

³⁵ FIORI, 1996, s. 487.

³⁶ En geniş anlamı ile hukuka aykırılığı karşılamak için kullanılan *iniuria, ius civile*’nin tanıdığı dört haksız fiilden birini teşkil etmektedir. Bu kapsamda, varılan son noktada, kişinin fiziki ve manevi bütünlüğüne yönelik tüm saldırılar, *iniuria*’ya vücut vermektedir, SCHULZ, 1969, s. 593; GÜNEŞ PESCHKE, Seldağ “The Reflection of *Volenti Non Fit Iniuria* in Personality Rights in Modern Laws”, *Principios Generales Del Derecho. Antecedentes Históricos Y Horizonte Actual*, (Koordinatör: Fernando Reinoso-Barbero), 1. Basım, Thomson Reuters Aranzadi, Madrid, 2014, (s. 869-876), s. 872; PLESCIA, Joseph, “The Development of ‘Iniuria’”, *Labeo*, Yıl: 1977-1, Cilt: 23, (s. 271-289), s. 271.

Ius. Ins. 4. 4. 1.: “Iniuria autem committitur non sloum, cum quis pugno aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris possesse fuerint ab eo, qui intellegebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit composuerit ediderit dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matremfamilias aut praetextatum praetextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attemptata esse dicetur: et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est.”

*Ius. Ins. 4. 4. 1.: “Iniuria, yalnızca bir kişiye yumruk ya da bir sopa ya da kırbaç ile vurulduğunda değil, aynı zamanda bir kişiye küçük düşürücü sözler sarf edildiğinde; ya da bir kimse kendisine borçlu olmadığını bildiği bir kişinin mallarının zilyetliğine sanki borçluymuş gibi el koyduğunda, ya da bir kişi bir başkasının şerefsizliğine dair bir yazı ya da şiir yazdığına, bestelediğinde ya da yayımladığında, ya da kötü niyetli bir şekilde bunların yapılması sağlandığında, ya da bir kişi bir *materfamilias*'ı ya da ergenliğe ermemiş bir kız ya da erkeği takip ettiğinde, ya da bir kimsenin iffetine saldırıda bulunulduğunda; ve kısaca, pek çok diğer hallerde de işlenmiş olur.”³⁷*

Giysiler, Roma toplumunda sosyal konumu gösteren önemli araçlardır. Giysilerin bu niteliği, hukukçular tarafından da vurgulanmıştır³⁸. *Digesta*'da süs ve giyim eşyaları başlığında yer alan *Ulpianus*'a ait bir metninde, *materfamilias*'ın giysileri tanımlanmıştır.

D. 34. 2. 23. 2, Ulpianus, Sabinum, libro 44.: “... Muliebria sunt, quae matris familiae causa sunt comparata, quibus vir non facile uti potest sine vituperatione, veluti stolae pallia tunicae capitia zonae mitrae, quae magis capitis tegendi quam ornandi causa sunt comparata, plagulae penulae.”

³⁷ *Gai. Ins. 3. 220*'de de *materfamilias*'a yönelik aynı içerik yer almaktadır.

³⁸ McGINN, 1998, s. 154.

D. 34. 2. 23. 2, Ulpianus, Sabinum, libro 44.: “Kadın kıyafeti *materfamilias*’ın kullanımına yönelik olan ve bir erkeğin kınanmadan rahatça giyemeyeceği kıyafettir: örneğin, uzun *stola*³⁹, *palla*⁴⁰, tunik, pelerin, kemer, süslenmekten ziyade başı korumaya yönelik başlık, peçe ve seyahat pelerini.”

Yine, *Ulpianus*’a ait bir başka *Digesta* metninde, iyi ahlaklı bir kadının, kendini korumak için nasıl giyinmesi gerektiğine işaret edilmektedir⁴¹. Daha açık bir ifade ile, *iniuria*’ya maruz kalan kadının giyimi, suçun ağırlığının belirlenmesine esas teşkil edecek şekilde değerlendirilmiştir.

D. 47. 10. 15. 15, Ulpianus, Edictum, libro 77: “*Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus, si meretricia veste feminae, non matrum familiarum vestitae fuissentiarum si igitur non matronali habitu femina fuerit et quis eam appellavit vel ei comitem abduxit, iniuriarum tenetur.*”

D. 47. 10. 15. 15, Ulpianus, Edictum, libro 77: “Eğer biri, köle kıyafeti giymiş genç kızlara sarkıntılık ederse, daha hafif bir suç işlemiş sayılır; ve eğer bir *materfamilias* gibi değil de fahişe gibi giyindiye, daha da hafifler. Yine de, eğer bir kadın bir *matron* gibi giyinmezse ve biri ona sarkıntılık ederse ya da refakatçisini kaçırırsa, *iniuria*’dan sorumlu tutulacaktır.”

Ulpianus’a ait *D. 47. 10. 15. 15* metninin lafzı ile *materfamilias*’ın daha üstün bir korumaya tabi tutulduğu görülecektir. Nitekim, *materfamilias* olarak görünmeyen kişiye

³⁹ “Kadınlar önceleri *toga* giyerlerdi, fakat daha sonra, *stola* olarak adlandırılan, daha farklı bir giysiyi benimsediler; bu giysinin ayaklara kadar inen geniş bir kenarı vardı ve evin dışına çıkarken, üzerine *palla* adı verilen bir çeşit örtü atarlardı.”, WILTON, Mary Margaret Stanley Egerton, Countess of Wilton, R.L. Shep, **The Book of Costume or, Annals of Fashion From the Earliest Period to the Present Time**, by a Lady of Rank, Henry Colburn, Publisher, Londra, 1846, s. 336.

⁴⁰ “*Palla*, Romalı kadınların evden çıkarken örtünmek için kullandıkları uzun dikdörtgen bir kumaş parçasıydı.”, GOLDMEN, Norma, “Reconstructing Roman Clothing”, **The World of Roman Costume**, (Editör: Judith Lynn Sebesta ve Larissa Bonfante), 1. Basım, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1994, (s. 213-241), s. 228.

⁴¹ SALLER, 1999, s. 196. Bununla beraber, uygun şekilde giyinmemiş olsa dahi, bu durumun, kendisine tacizde bulunan kişinin *iniuria* dolayısıyla sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağı açık bir şekilde düzenlenmiştir.

karşı *iniuria* suçunun işlenmesi halinde, saldırının daha hafif görünümü olan *iniuria levis*'e işaret edilmektedir⁴².

Yine, *materfamilias*'a karşı bir *iniuria*'nın işlenmesi halinde, dava, yalnızca *materfamilias* tarafından değil, *mater*'e yöneltilen bu saldırı nedeniyle kendilerine saldırıda bulunulduğu kabul edilen eş ya da baba tarafından da açılabilir⁴³.

Her ne kadar amaçlanan, üstün nitelikli *materfamilias* onurunun korunması olsa dahi, kadınlara nasıl giyinmeleri gerektiğini söyleyen, *materfamilias*'a uygun olmayan giysiler içindeki kadınların uğradıkları *iniuria*'yı, *materfamilias*'a karşı işlenenin yanında *iniuria levis* olarak nitelendiren ve *materfamilias*'ın uğradığı saldırılar dolayısıyla koca ve babaya da dava açma hakkı tanıyan metinlerin cinsiyetçi kurgusu açık bir şekilde görülmektedir.

Hukuk metinleri, *iniuria*'da olduğu gibi, cinsiyetçi bir yaklaşımla da olsa zaman zaman *materfamilias*'a özel koruma getirmiş, zaman zaman da *materfamilias*'ın durumunu, sahip olduğu statü dolayısıyla ağırlaştırmıştır. *Lex Iulia de adulteriis coercendis* kapsamında, kadının sorumlu tutulabilmesi ancak *materfamilias* ya da *matrona* olması durumunda mümkün olmuştur⁴⁴. Bir başka ifade ile, kadınlar açısından, *stuprum*⁴⁵ ve *adulterium*⁴⁶ suçlarının faili, yalnızca *materfamilias*'ın olabilir⁴⁷. Esasında suçun tanımının yapıldığı metinlerde doğrudan doğruya bu bilgiye işaret edilmez. Ancak hem kanunun devam eden hükümlerinin yer aldığı *Digesta* metinlerinden, hem

⁴² TÜRKÖĞLU, Halide Gökçe, **Roma Hukukunda Suç ve Ceza**, 2. Basım, Seçkin, Ankara, 2017, s. 33, dn. 50.

⁴³ GÜNEŞ PESCHKE, Seldağ, **Roma Hukukundan Günümüze Kişilik Haklarının Korunması (Iniuria)**, 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 114-115; GARDNER, **1986**, s. 118; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, **2013**, s. 24; GAUDEMET, **1972**, s. 217.

⁴⁴ MCGINN, **1998**, s. 147.

⁴⁵ “Evlenmemiş veya dul kalmış bir kadınla bir erkeğin, muvakkat bir müddet için beraber yaşamaları. Devamlı olarak birlikte yaşamak niyeti (*affectio maritalis*) bulunmadığından, evlilik değildi. Evli bir kadının başka bir erkekle münasebeti demek olan *adulterium*'dan farklı idi”, UMUR, **1983**, s. 204.

⁴⁶ “Eşlerden birinin evlilik sadakatine ihaneti. Zina.”, UMUR, **1983**, s. 19.

⁴⁷ MCGINN, Thomas, “Concubinage and the Lex Iulia on Adultery”, **Transaction of The American Philological Association**, Yıl: 1991, Cilt: 121, (s. 335-375), s. 335, dn. 3; GÖNENÇ, Fulya İlçin, **Roma Hukukunda Kadın**, 1. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 151; AKSARAY, Buse, **Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti**, 1. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 94; TAMER, Diler, **Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia de Adulteriis Coercendis**, 1. Basım, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 175.

de dönemin edebi kaynaklarından bu sonuca ulaşmak mümkündür⁴⁸. Nitekim, *Papinianus*'un *materfamilias*'ı tanımladığı, yukarıda ele aldığımız *D. 48. 5. 11. pr., ad legem Iuliam de adulteriis coercendis* başlığı altında yer almaktadır. Yine, *Papinianus*'a ait bir metinde, suç nitelemesinde *materfamilias* terimine yer verilmektedir.

D. 48. 5. 9. (8). pr., Papinianus, de Adulteriis, libro 2: “Qui domum suam, ut stuprum adulteriumve cum aliena matre familias vel cum masculino fieret, sciens praebuerit vel quaestum ex adulterio uxoris suae fecerit: cuiuscumque sit condicionis, quasi adulter punitur.”

D. 48. 5. 9. (8). pr., Papinianus, de Adulteriis, libro 2: “Evini bilerek kendi karısı olmayan bir materfamilias ile ya da bir erkek ile stuprum ya da adulterium işlenmesi için veren kimse, ya da karısının adulterium’undan gelir elde eden kimse, statüsü ne olursa olsun, adulterium suçundan cezalandırılacaktır.”

Materfamilias tanımları değerlendirildiğinde, *materfamilias* nitelemesinin *concubine* ve *meretrix* ile karşılaştırılarak yapıldığı görülecektir⁴⁹. *Concubinatus, ius civile* tarafından tanınan evlenme hakkına sahip olmayan kişilerin, evlenmeksizin ancak ceza yaptırımlara da tabi tutulmadan sürdürdükleri fiili birlikteliklere verilen isimdir⁵⁰. Öncelikle, *concubinatus, ius civile* tarafından tanınan bir evlilik birliği niteliğinde değildir. Devamla, *Marcianus*'a ait bir *Digesta* metninde, *concubinatus*'un kanundan doğan bir kurum olması dolayısıyla, cezalandırılması uygun görülmemiştir⁵¹. Ayrıca, bu

⁴⁸ TAMER, 2007, s. 175, 176; Kanun kapsamında *matrona*'dan söz edildiği de görülmektedir.

⁴⁹ Bkz. Yuk. *D. 23. 2. 41; D. 47. 10. 15. 15; D. 25. 7. 1. pr. Ulpianus, lex Iulia et Papia, libro 2: “Quae in concubinato est, ab invito patrono poterit discedere et alteri se aut in matrimonium aut in concubinatum dare? Ego quidem probo in concubina adimendum ei conubium, si patronum invitum deserat, quippe cum honestius sit patrono libertam concubinam quam matrem familias habere.”, “Bir erkekle fiili bir birliktelik yaşayan bir kadın efendisini onun iradesi hilafına terk ederek başka biriyle evlenebilir ya da başka birinin *concubina*'sı olabilir mi? Kanaatimce, bir *concubina*, efendisinin rızası hilafına terk ederse evlenme hakkı tanınmamalıdır, zira bir patron için, azatlı bir kadını *concubina*'sı olarak tutması, *materfamilias* olarak tutmasından daha saygı duyulabilir niteliktedir.”*

⁵⁰ GÜNEŞ CEYLAN, 2010, s. 81.

⁵¹ *D. 25. 7. 3. 1., Marcianus, Institutionum, libro 22: “Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur. Nam quia concubinatus per leges nomen assumpsit, extra legis poenam est, ut et marellus libro septimo digestorum scripsit.”, “Concubinatus içerisinde bulunan kişiler, adulterium suçu işlemezler. Macellus'un Digesta'nın 7. kitabında ifade ettiği üzere, concubinatus'un kanundan kaynaklanması nedeniyle, kanun tarafından cezalandırılmaz.”*

birliktelikler, *stuprum*'un da kapsamı dışında bırakılmıştır⁵². Dolayısıyla, kadınlar açısından bu suçun işlenebilmesinin *materfamilias* olmak şartına bağlandığı görülmektedir. Kanun, evli *materfamilias* açısından *adulterii*, evli olmayan *materfamilias* açısından ise *stuprum* suçunu öngörmektedir.

D. 48. 5. 6. 1. Papinianus, de Adulteriis, libro 1: "Lex stuprum et adulterium promiscue et καταχρηστικώτερον (kataxrustikwteron) appellat. Sed proprie adulterium in nupta committitur. Propter partum ex altero conceptum composito nomine: stuprum vero in virginem viduamve committitur, quod Graeci φθοράν (fvoran) appellant."

D. 48. 5. 6. 1. Papinianus, de Adulteriis, libro 1: "Yasa, stuprum ve adulterium'a fark gözetmeksizin ve daha ziyade terimleri yanlış kullanarak işaret eder. Ancak asıl anlamı ile kullanılan adulterium evli bir kadın tarafından işlenir, ismini başkasından doğan çocuklardan (alter) alır; stuprum ise bakire ve dul ile işlenir, Yunanlar onu "kötü yol" diye adlandırırılar."

SONUÇ

Roma kadını, hak ve fiil ehliyeti açısından erkeğin karşısında, zaman içerisinde ölçüleri değişmekle birlikte, kısıtlanmış olsa da, her zaman toplumsal hayatın bir parçası olarak varlık göstermiştir. Kadın, bir parçası olduğu toplumda statüsüne göre konumlandırılmıştır. Bu sınıflandırmada, *materfamilias*, erişilmek istenen en üst statü olarak varlık göstermiştir.

İçeriği zaman içerisinde değişiklik gösteren *materfamilias* kavramı, varılan son noktada, bekar, evli, dul ya da çocuk sahibi olması fark etmeksizin, iffetli, saygı duyulan kadınların tamamı için kullanılan bir ifade haline gelmiştir.

Her ne kadar yalnızca sosyal statü çerçevesinde incelenmiş bir imtiyaz görünümüne sahip olsa da, bu toplumsal kurumun hukuk düzenine de yansımaları

⁵² GÜNEŞ CEYLAN, 2010, s. 82.

olmuştur. Hukukçular kavramı tanımlamak için çaba göstermişlerdir. Bunun yanı sıra, kimi hukuki kurumlarda *materfamilias* ayrıca değerlendirme konusu yapılmıştır. Bir başka ifade ile, kadının cinsel onuru ve toplumdaki statüsü etrafında şekillenen *materfamilias* olmak imtiyazı, birtakım hukuki sonuçların da doğmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, *iniuria* karşısında *materfamilias*'a yönelik saldırılar açıkça hukuk metinlerinde değerlendirilmiş, *materfamilias*'ın saldırıya uğraması halinde aile babasına da dava açma hakkı tanınmıştır. Kadının cinsel onurunu temel alan bu ifade, *lex Iulia de adulteriis coercendis*'te düzenlenen suçlar olan *stuprum* ve *adulterum* kapsamında ise, *materfamilias*'ın suçun faili olabilecek tek kişi olması sonucunu doğurmuştur.

KAYNAKÇA

- AKSARAY, Buse, **Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti**, 1. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- BERGER, Adolf, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991.
- EVANS GRUBBS, Judith, **Women and the Law In the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood**, 1. Basım, Routledge, Londra, 2002.
- FAYER, Carla, **La Familia Romana, Aspetti Giuridici ed Antiquari Sponsalia Matrimonio Dote, Parte Seconda**, "L'Erma" di Bretschneider, 2005.
- FIORI, Roberto, "Materfamilias", **Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano**, C. 96-97, Y. 1993-1994, (Basım Yılı: 1996), (s. 455-498).
- GARDNER, Jane F., **Women in Roman Law and Society**, Londra ve Sidney, 1986.
- GAUDEMET, Jean, "Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu", (Çev.: B. TAHİROĞLU), **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1972, Cilt: 6, Sayı: 9, (s. 205-230).

- GOLDMEN, Norma, “Reconstructing Roman Clothing”, **The World of Roman Costume**, (Editör: Judith Lynn Sebesta ve Larissa Bonfante), 1. Basım, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1994, (s. 213-241).
- GÖNENÇ, Fulya İlçin, **Roma Hukukunda Kadın**, 1. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- GÜNEŞ CEYLAN, Seldağ, **Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium)**, 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.
- GÜNEŞ CEYLAN, Seldağ, **Roma Hukukundan Günümüze Velayet – Vesayet Hukuku**, 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004.
- GÜNEŞ PESCHKE, Seldağ, **Roma Hukukundan Günümüze Kişilik Haklarının Korunması (Iniuria)**, 1. Basım, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014
- GÜNEŞ PESCHKE, Seldağ “The Reflection of *Volenti Non Fit Iniuria* in Personality Rights in Modern Laws”, **Principios Generales Del Derecho. Antecedentes Históricos Y Horizonte Actual**, (Koordinatör: Fernando Reinoso-Barbero), 1. Basım, Thomson Reuters Aranzadi, Madrid, 2014, (s. 869-876).
- IUSTINIANUS, **Institutiones**, (Çeviren: UMUR, Ziya), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1955.
- IUSTINIANUS, **Justinian’s Institutiones**, (Çeviri ve Giriş: BIRKS, Peter ve McLEOD, Grant, Latince Metin: KRUEGER, Paul), 1. Basım, Cornell University Press, New York, 1987.
- IUSTINIANUS, **The Digest of Justinian**, (Çeviri Düzenlemesi, WATSON, Alan), Gözden Geçirilmiş Basım, University of Pennsylvania Press, Cilt 1-4, Pennsylvania, 1998.
- KASER, Max, **Roman Private Law**, (Çev.: R. Dannenberg), Butterwoths, Durban, 1965.
- McGINN, Thomas, “Concubinage and the Lex Iulia on Adultery”, **Transaction of The American Philological Association**, Yıl: 1991, Cilt: 121, (s. 335-375).
- McGINN, Thomas A. J., **Prostitution, Sexuality, and Law in Ancient Rome**, 1. Basım, Oxford, 1998.

- PARIBENI, Roberto “Roma Hukukunda Aile Kurumu – II”, (Çev. Ş. Talip), **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Yıl: 1935, Cilt: 1, Sayı: 2, (s. 232-246).
- PLESCIA, Joseph, “The Development of ‘Iniuria’”, **Labeo**, Yıl: 1977-1, Cilt: 23, (s. 271-289).
- POSTE, Edward, **Gai Institviones or Institutes of Roman Law by Gaius**, Edward Poste M.A. Çevirisi ve Yorumu ile, E. A. Whittuck, M.A., B.C.L. gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. Baskı, A.H.J. Greenidge’in Tarihi Girişi İle, Oxford, 1904.
- SALLER, Richard P., “Pater Familias, Mater Familias and the Gendered Semantics of the Roman Household”, **Classical Philology**, Yıl: 1999, Cilt: 94, Sayı: 2, (s. 182-197).
- SANFILIPPO, Cesare, **Istituzioni di Diritto Romano**, 10. Bası, Rubettino, Soveria Mannelli, 2002.
- SCHULZ, Fritz, **Classical Roman Law**, 4. Basım, Clarendon Press, Oxford, 1969.
- SMITH, William, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Taylor and Walton, Londra, 1842.
- SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, Özlem, “Roma Toplumunda Kadının Konumu”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2013, Cilt: 4, Sayı: 2, (s. 1-31).
- TAHAN ORHAN, Duygu, **Roma Hukukunda Manus Kurumu**, 1. Basım, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- TAMER, Diler, **Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia de Adulteriis Coercendis**, 1. Basım, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- TÜRKOĞLU, Halide Gökçe, **Roma Hukukunda Suç ve Ceza**, 2. Basım, Seçkin, Ankara, 2017.
- UMUR, Ziya, **Roma Hukuku Lügatı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1983.
- WESTRUP, C. W., **Introduction to Early Roman Law, Comparative Sociological Studies, The Patriarchal Joint Family, Volume I, Part I, The House Community, Section I, Community of Cult**, Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S., Danimarka, 1944.

WILTON, Mary Margaret Stanley Egerton, Countess of Wilton, R.L. Shep, **The Book of Costume or, Annals of Fashion From the Earliest Period to the Present Time**, by a Lady of Rank, Henry Colburn, Publisher, Londra, 1846.